

УДК 821.161.2-3.09 Чендей

Сидір Кіраль

«КАЛИНА ПІД СНІГОМ» ІВАНА ЧЕНДЕЯ В КОНТЕКСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА КРИТИКИ: ДО 20-РІЧЧЯ ВИХОДУ ЗБІРКИ У СВІТ

Видавнича історія книжок І. Чендея заслуговує на окреме докладне вивчення в контексті ідеологічної цензури за радянських часів. Збірка «Калина під снігом: повісті, оповідання» побачила світ 1988 р. у Києві у видавництві «Радянський письменник». До друку її благословляв рецензент, нині акад. І. Дзюба. Поява цієї книжки тісно пов'язана з долею збірки «Березневий сніг» (1968), за яку автора звинувачено в наплюженні радянської дійсності, виключено з компартії, а його ім'я як «письменника-націоналіста» було під заборонаю майже 10 років. На підставі архівних матеріалів, неопублікованих «Щоденників» та епістолярію І. Чендея, відгуків
© С. Кіраль, 2018

преси простежено долю творів митця в контексті тогочасної доби.

Ключові слова: збірка, історія, цензура, оповідання, рецензент, архів, заборона, епістолярій, щоденник.

Видавнича історія книжок І. Чендея, лауреата Шевченківської премії, автора сценарію всесвітньо відомого фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків», заслуговує на окреме докладне вивчення в контексті ідеологічної цензури за радянських часів. Збірка І. Чендея «Калина під снігом: повісті, оповідання» побачила світ 1988 р. у київсь-

кому видавництві «Радянський письменник» накладом 20 000 тисяч примірників. Сучасники митця П. Засенко, В. Костюченко, Д. Павличко, Любов Голота, П. Мовчан, П. Перебийніс та ін. згадують, що твори закарпатця не залежувалися на полицях книжкових крамниць. Зрештою, в інтерв'ю на сторінках журналу «Київ» І. Чендей підтвердив той факт, що кожна нова його книжка, наприклад в Ужгороді, розпродувалася впродовж двох-трьох днів, особливо в Тячівському районі та рідному селі Дубовому. Принагідно письменник висловив тут дуже важливу думку в контексті порушеної проблеми, насамперед історії його видань: «Книга, – справедливо наголошував новеліст, – коли вона справжня, духовний скарб, культурне надбання, – в неї своя доля. Доля ця може бути щасливою і химерною, навіть горьованою. Але книга здатна пережити, вона переживає власні негаразди, злигодні, якщо в ній душа творця з талантом, мудрістю, трепетним серцем» [11, с. 8]. Доля більшості книжок І. Чендея була таки справді «химерно-горьованою», і, як не парадоксально це звучить, найперше через талант і щирість правдивості їхнього творця. Так, наприклад, роман «Птахи полишають гнізда» (1965) та збірка «Березневий сніг» (1968), переживши всілякі «негаразди, злигодні», стали все-таки культурним надбанням України, справжнім її духовним скарбом.

Київську «Калину під снігом» до друку благословляв рецензент, знаний нині поза межами України акад. І. Дзюба. Критик згадує, що доля, на жаль, особисто не зводила його з І. Чендеєм «на шляхах життєвських, але розщедрилася на зустрічі шляхами творчими»: «Читав усі без винятку його книжки й журнальні публікації, на багато з них відгукувався статтями в пресі» [1, с. 164], а з початку 1980-х рр. він активно листувався з улюбленим автором, який теж пильно стежив за публікаціями свого адресата.

Поява цієї книжки тісно пов'язана з долею згаданої вже збірки «Березневий сніг» (1968), отож маємо всі підстави говорити не лише про наявність символічної лексеми «сніг» в обох назвах книжок, а й про цікавий «нумерологічний» збіг: «Калина під снігом» побачила світ через 20 років після появи «Березневого снігу», а нинішня однойменна збірка виходить через 20 років після першого згаданого видання. У січні 1989 р. І. Чендей занотував у «Щоденнику» важливу думку про це видання: «Вміщеними в „Калині під снігом” творами з „Березневого снігу” я повністю реабілітувався як автор не тільки з тяжкою історією 1969 року аж до виключення з партії. От що накладало на нове видання в „Р[адянському] п[исьменнику]” значення принципове. Перемога тут за мною. Перемога нелегка, але перемога істотна, важлива не для мене одного» [13¹]. Бо й справді, після майже десятилітнього замовчування та заборони імені І. Чендея це було четверте київське видання його творів. До того вже побачили

¹ Надалі в тексті в квадратних дужках вказуємо дату й рік запису.

світ такі збірки письменника: «Теплий дощ» (К., 1979), «Вибрані твори: в 2-х томах» із передмовою М. Жулинського (К., 1982), «Вікна у світ» (К., 1987).

До збірки І. Чендея «Калина під снігом» (1988) увійшли, крім оповідань «Пайочка», «Останній дзвоник у вересні», «Преображення Маріка», «Пілюлі з-за кордону», «Калина під снігом», «Оп'яні турботи», також повість «Іван» (1965) та оповідання «Березневий сніг» (1968) з однойменної збірки. В анотації (цього року виповнюється 50 літ з моменту її появи у світі) ідеться про читацьку популярність письменника, який своїми творами завжди «порушує важливі морально-етичні проблеми, розробляє хвилюючі теми нашого буття», до того ж вони «животрепетні» й «сповнені краси, ліризму і драматичних колізій». Саме тому й «шанує і любить наш читач самотнього майстра пера за «лаконізм, виразність, психологічну глибину людських образів та чарівне влучне слово». Щодо повісті «Іван» тут зазначалося: своїм твором автор «засуджує аморальність і ницість» у людському житті. В одному зі щоденникових записів І. Чендей зауважив, що «Березневий сніг» – це «книга найкраща і серцю моему дитина найдорожча» (18.04.1976).

У цій лаконічній характеристиці влучно окреслено не лише неповторну творчу манеру талановитого закарпатського прозаїка, але й до певної міри висловлено незгоду-протест на замовну розгромну статтю «Ступки, мялки и духовный мир Пригар» доцента Ужгородського університету Ю. Балеги, опублікованої на сторінках «Закарпатської правди» (1966, 20 березня) про роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда» (1965).

Поява збірки «Березневий сніг: повісті та оповідання» (Київ: Молодь, 1968), на превеликий жаль, спричинила подальші гоніння та цькування не лише автора, але, як згадує колишній співробітник видавництва «Молодь» письменник П. Засенко, і літературного редактора книжки Ніни Іванівни Тищенко². Варто звернути увагу на таку важливу деталь: до друку збірку підписано 14 жовтня 1968 р., а вже 9 березня 1969 р. на сторінках недільного номера головного органу компартії та обласної ради «Закарпатська правда» (№ 58 (7843)) майже на весь розворот третьої сторінки вміщено дві розгромні статті про «Березневий сніг»³. Не мовчала й районна партійна преса: у газеті «Дружба» (№ 29 (2769)), ор-

² Рішенням секретаріату ЦК ЛКСМУ від 16 лютого 1970 р. Н. І. Тищенко було звільнено з роботи разом із директором вид-ва «Молодь» Б. І. Чайковським (див.: Гур'янова-Розумик Н. Слова, в яких правда життя / Н. Гур'янова-Розумик // Закарпат. правда. – 1990. – 4 лист.)

³ «Життя – у кривому дзеркалі: земляки Івана Чендея про його нову книжку» (за підписами фельдшера Дубівської лікарні П. Помфюка, нач. автопарку Ю. Мадара, робітника М. Магея, голови колгоспу «ДТСААФ» Д. Подольського, заст. голови сільської ради і водночас секретаря парторганізації Ю. Мотринця, зав. магазином Т. Ребар, старих комуністів, пенсіонерів І. Поповича та В. Черевка) та «Чому обурились дубівчани?» (за підписами літераторів В. Вовчка, В. Поліщук та М. Рішка).

гані Тячівського райкому КПУ, за суботу 8 березня 1969 р. у рубриці «Розквітає село верховинське» на с. 3 опубліковано уривки з виступів промовців на загальних зборах жителів Дубового з дуже промовистими заголовкам⁴. Головне питання порядку денного зборів – це обговорення збірки «Березневий сніг», зокрема повісті «Іван».

Про пережиті моральні страждання після виходу збірки «Березневий сніг» І. Чендей докладно оповів у «Щоденнику» (на жаль, ще й досі не опублікованому), у якому по «гарячих» слідах нотує перебіг нечуваного цькування та приниження його творчості в 1969 р. Ці болючі події не раз зринають й у записках-нотатках за інші роки, коли згадувалося про книжку «Березневий сніг» та повість «Іван». Цей «відьомський шабаш», як справедливо охрестив його письменник, тривав майже два роки, а фактично переслідував митця впродовж усього подальшого життя. Справа в тому, згадує І. Чендей, що «герой – поняття збірне», а «немало фактів і деталей його написання є не іншим, як плодом фантазії і творчого домислу». Однак малоосвічені й недалекі «землячки»-чиновники в особі героя Каламаря впізнали колишнього партійного «діяча» в селі Івана Фіцає. Отож «висмикнутий в усій своїй потворності і гидотності з життя», він таки «накликав на автора гнів, хулу і злість» (11.ІІІ.69). Цей негативний герой твору був насправді «оголеним, вивернутим наруба, викритим, виставленим на огляд зі всім, що є в нім бридкого і паскудного», став «дзеркалом» тогочасного життя (а «така вже природа мистецтва»!!! – справедливо зауважує письменник), у якому «себе впізнав не один», і хто «винен перед суспільством», хто вважав, що «йому службове крісло послано самим Всевишнім Господом-Богом». Особливо лютував заступник голови Дубівської сільради Ю. Мотринець, «чоловічок гидкий і брудний», і це, зрештою, тішило письменника, оскільки «підтверджувало правильність твору», у якому йдеться про «непримиренність з ганьбою, що паде на час, на село, на суспільство у вигляді і подоби пристосуванців, кар'єристів» (11.ІІІ.69).

Дружина іншого, вже обласного партійного посадовця І. Ю. Бігунця Анфіса Сергіївна, як переказували І. Чендеєві, «плакала небога, приписавши собі риси і характеристику Акулини» з оповідання «Пілюлі з-за кордону». На заперечення, що у творі зовсім інша назва села, інші імена, до того ж книжка вийшла не в Ужгороді, а в Києві, та твердила: «Как

не о нас, когда всё сходится?» А вийшла книжка, уперто протестувала Анфіса Сергіївна, таки не в Києві, а в Білій Церкві (малася на увазі книжкова друкарня. – С. К.), а допомогли в цьому І. Чендеєві «націоналісти»: «Гончар помог! Знаєшь, как они держатся! Но скоро и он полетит!» (20.ІІІ.69).

«Заварювання каші» довкола «Березневого снігу» розпочалося, зрозуміло, зі зборів парторганізації рідного села Дубового, аби дошкульніше вдавити по письменнику, на яких «глушили певні люди над творами, виявляючи невігластво і примітив», обурювався І. Чендей. З цього приводу «збори були проведені і в двох школах – середній і неповній середній». Цю «кашу», «добре приперчену і присолену», готували за вказівкою згори уповноважені з райкому в особі секретаря з ідеології В. Ф. Урсти, заввідділу агітації та пропаганди Левка, заввідділу шкіл району В. Кривського (28.ІІ.1969). Ці «уповноважені», нотує письменник, ходили селом і «забирали книги, що були куплені в крамниці з того мізерного числа, яке в Дубове трапило – аж 7 штук». Про І. Чендея розпускалися різні плітки, доходило до смішного, адже навіть «тітка Марія – мамина сестра, Юриха – має до мене претензію: коровки Даролі у неї ніколи не було», а «хтось вніс „істотну” поправку в „Івана”, доводячи, що Каламар (тобто Фіцає) любаску не до шафи замикав і ховав, коли дружина напала, а до бочки. В бочці любаска, небога, мало не задушилася...» «Моральний маразм» чиновників опустився до нечуваних позначок та вражав письменника своєю нищізною й потворністю – «дружину Івана Фіцає примушували іти на кладовище й витягати хрест з могили чоловіка Каламаря-Фіцає. Жінка, небога, переховувалася у добрих людей од насильників-блюзнів. Насильники-блюзніри погрожували їй, що буде прогнана з роботи, коли не повиниться, що дочці перестануть виплачувати стипендію в технікумі». У повісті «Іван» на могилі Каламаря хрест відсутній, але за всяку ціну треба було «засвідчити свою правду», а до того ж могла «комісія прийти перевіряти достовірність деталей художнього твору фактам з реального життя» (28.ІІІ.1969).

Мудрі дубівчани, з гордістю писав І. Чендей, «ретельно постояли на варті глупства і тої дикості, яка ніяк не вміщається в здоровий глузд!», й оповіли йому багато «нових деталей, фактів для нових творів», а перебування в рідному селі «сповнило новими враженнями». Так, зокрема, сільські функціонери запрошували батька І. Фіцає як немовбито прототипа Каламаря прийти на збори й виступити, а також «писати на мене скаргу за ніби ображену честь померлого сина», але той, маючи людську гідність, відмовився, як відмовилася від такого вчинку й удовиця Фіцає: «Тоді написали заяву самі, у сільраді. Просили підписати. Відмовилася. Наскільки тут більше честі, цноти, розуміння порядності людської у простої жінки (працює в ідальні мийницею посуду!) за функціонерів із села, за тих, що виступали

⁴ «Не ті села, не ті люди» (голови Тячівського райвиконкому М. Країло), «Комуністи завжди на чолі» (члена КПРС із 1932 р. В. М. Черевка), «Праця звеличує людину» (механіка цеху з виробництва мармурового дрібняка колгоспу «ДТСААФ» І. М. Декета, економіста цього ж колгоспу М. В. Канока), «Разючі зміни скрізь» (фельдшера Т. С. Трусенка, голови споживчого товариства І. І. Дзябло), «Не перекручувати дійсність!» (учительки та директора середньої школи Р. А. Мусієнко й Т. І. Мурги).

по заздальгідь промуштрованих і вимучених текстах!..» (28.III.1969).

Дубівчани не мовчали, і невдовзі представник райкому партії прибув у Дубове «перевіряти колективні скарги проти виступів у газеті, В. Носа, Ю. Ю. Ціпінью підтвердили, що вони їх писали, посилали», тоді «Ю. Мотринець погрожував, що всі скарги „будуть носом рити землю“, заявив, що коли б мав право, першим застрелив би Чендея – за книгу, другим – В. Носу. Що залишається сказати? Ось що: коли б свині роги, вона би перерила цілий світ...» (28.III.1969). Такий вирок про «Березневий сніг» виголосив І. Чендееві й інший запопадливий чиновник, секретар обкому ЛКСМУ Ковач, думка якого «перегукувалася» з думкою «невігласа і тупиці Юрка Мотринця – заступника голови Дубівської сільради!»: «Я б його розстріляв!» Як бачимо, ця подія була в центрі уваги краян: «У поїзді, в приміщеннях, на вулицях ідуть суперечки довкола „Березневого снігу“. Магей, що підписував виступ з Дубового, їде на роботу і з роботи в тамбурі – у вагоні люди на нього накидаються» (28.III.1969). Саме це й надавало сили та віри І. Чендееві не лише вистояти в цьому відвертому й свідомому двобої з партноменклатурою, але й духовно вціліти, хоч ці негідники «стріляли» в його душу ще довго й підло. Майже через тридцять літ після цих подій, сприйнявши всім серцем перебудову, І. Чендей найбільше тривожився тим, що ці «найстрашніші» совкові чинуші «швидко і зовсім легко перебудувались, мають на думці одне, на словах – друге, а на ділі – третє» [12].

І. Чендей у «Щоденнику» із сумом нотує, що чимало всякого «намулу, каламуті і глупства» «поповзло» після виходу у світ «Березневого снігу», бо «Каламарі впізнали себе, зчинили рейвах, забунтували з криком: – Ні, ми не такі, ми кращі, ми добрі і благородні! Кожен, у кому Каламар живий, побачив остогидство гидотності і паскудства існування на Землі без добра для людей, без чесності, без порядності» (20.III.69). Наївно вірячи тоді у «високу релігію комунізму», яка формує «людину багату духовно, цнотливу, чисту, одухотворену», та необхідність дотримання Конституції СРСР, І. Чендей обурювався фактом тупого й послухного виконання «вказівки з райкому партії в злагоді з людьми-ідеологами обкому партії».

Насправді, йому, синові з багатодітної родини простого верховинця (і це треба визнати як позитив!), зізнавався І. Чендей, «радянський час відкрив <...> великі можливості до творчості». Про це, до речі, він не раз відверто говоритиме у своїх виступах на зборах інтелігенції Закарпаття та установчих обласних зборах Товариства української мови імені Т. Шевченка вже в часи перебудови. А своїм романом «Птахи полишають гнізда» прагнув відкрити Закарпаття «цілому світові, чи бодай Європі <...> на весь його великий і чарівний зріст, з багатством душі людей, з деякою незвичайністю звичаїв», а закарпат-

ців – людьми «безмежно щирими і довірливими, творчими своїм духом, працьовитими, багатими у фантазії, мудрими...» Заради цього, зізнавався критикові К. Волинському, був «готовий працювати до самозабуття і отупіння», адже мав намір написати «широке художнє полотно» у двох книгах «Зелена Верховина», перша з яких – роман «Птахи полишають гнізда», друга – «Нова днина» [4, с. 284].

У цьому контексті особливо вражає лист-сповідь І. Чендея від 11 червня 1990 р. до В. Костюченка, його «уважного, інтелігентного і мудрого редактора» книжки «Вітер з полонин» (К., 1958). Він був глибоко переконаний у тому, що «визволення і возз'єднання Закарпатської України з Україною – подія великої історичної ваги», відчував себе щасливим чоловіком, адже «став сучасником того, про що мріяли мої діди і прадіди». Та водночас пекло душу митця, неймовірно боліло й тривожило глибоке розуміння ним того незаперечного з погляду сьогодення факту, що «одним з найбільших наших розчарувань є усвідомлення того, коли ми переконаємося: **будували не те, що збудували, правдою була зовсім не та, що проповідувалася, засади були зовсім не ті, по яких нам (і не нам!) здавалося, що ми живемо** (вирізнання наше. – С. К.)» [10].

Власне, про це йшлося в повісті «Іван» та в інших творах збірки «Березневий сніг», якими хотів упередити не лише своїх земляків, а й українців загалом від того, про що свого часу писав Р. Роллан, сентенцію якого згадує в листі до того ж В. Костюченка: «Страшно жити в державі, де керує не Закон, а люди» [10]. Саме за цю **Правду про Неправду в щоденному житті**, показану у творах, І. Чендей був «тяжко битий» партфункціонерами різних рівнів та духовно бідними місцевими літераторами-кар'єристами. «Заборонителі» в героях творів письменника впізнавали себе: бездуховних кар'єристів, жадібних до грошей, нищих, бездарних і некомпетентних, які в погоні за високими званнями, посадами, чинами готові відректися від рідної мови, знищити архітектурні пам'ятки, звести шкідливі заводи, вирубати правічні карпатські ліси.

Байдужість до простої людини, до природи боліла І. Чендееві. Він намагався застерегти своїх сучасників від тотального руйнування віковичних морально-етичних ідеалів і традицій, яке ми спостерігаємо в наш час. Найбільша трагедія – це розумів і бачив письменник уже в роки незалежності України – полягала в тому, що ті, хто зневажив оті ідеали в часи соціалізму, морально деградував, знову опинилися на вершині державного Олімпу, стали не лише депутатами різних рівнів, а й очільниками найвищих державних структур.

7 вересня 1969 р. М. Климпотюк, колишній редактор «Закарпатської правди», натовді кореспондент «Радянської України», виступив із гнівною статтею-протестом «Поза правдою історії» на сторінках газети «Молодь України» (№ 176 (11225). – С. 3). Члена

КПРС із 1929 р. обурило те, що Іван Каламар, партійний сільський активіст, постає у творі «огидним типом», бо «п'янствує, самодур», зневажає своїх земляків, зрікається віковичних традицій свого краю. Тому появу книжки «Березневий сніг» засуджував, оскільки вона «прикро» вразила старого комуніста тим, що не відбивала «загального суспільного поступу».

Абсурдність провінційного цькування І. Чендея вражає, адже визнані авторитети на ниві не лише української, але й російської, білоруської літератур захоплювалися творами закарпатського талановитого прозаїка. Так, наприклад, знана й вимоглива Ірина Вільде в одному з листів до І. Чендея порівнювала його з М. Коцюбинським, а сучасник І. Франка, письменник Д. Лукіянович у вітальному листі до І. Чендея з нагоди Нового року від 31 грудня 1958 р. твердив: «У Вас гарний талант, Ви прекрасний митець, пригадуєте Олеса Гончара, прекрасні Ваші картини, гарний стиль і багатство слова», а тому й назвав свого адресата «українським Степаном Жеромським» [6].

І. Чендея тривожили не стільки пересічні «відступники» чи «відступництво» окремих посадових осіб, а ті «порядки», які «до подібного могли спричинитися», адже «Мойсеєві скрижали з заповідями зовсім не винні, що святі заповіді не виконувалися і не дотримувалися, як і Конституція не винна, що не дотримується і не по ній живеться» [10]. Дивує й те, що попри ті неймовірні гоніння та цькування, І. Чендей продовжував вірити у «світлі і великі за своїм смислом, сутністю засади соціалізму», які, на його переконання, мали би «з успіхом проводитися в життя тільки високоморальними, чесними, самовідданими і безкорисливими» провідниками з «високою мораллю людської порядності».

Умови життя та праці майже десятилітньої «тяжкої школи пізнання добра і зла» І. Чендея розкривають його листи, щоденники, спогади та розвідки його справжніх друзів, земляків. У листі до О. Гончара від 13.ІІ.1971 р. він повідомляє, що відповіді на листа на ім'я П. Ю. Шелеста, надісланого разом зі статтею «Першовимір – життя», не отримав [5, с. 303]. До цього його спонукав академік Ф. Д. Овчаренко, нагоді секретар ЦК КПУ з ідеології, який перебував у тісних контактах із П. Шелестом і загалом прихильно ставився до української інтелігенції. Тут варто згадати, що саме Ф. Овчаренко свого часу захищав «Собор» О. Гончара та «Тіні забутих предків» С. Параджанова, Олену Апанович та Раїсу Іванченко під час цькувань, підтримав М. Куценка у створенні історико-культурного заповідника «Хортиця». У своєму щоденнику Ф. Овчаренко фіксує окремі факти, які стосуються гонінь та переслідування І. Чендея. Приборкання непокірних, згадував він, проходило «специфічно»: «Цензура і втручання КДБ в роботу діячів культури, творчих спілок, вечерних стали прикметою того часу». Парткомісія при

ЦК КП України, яку очолював І. Грушецький, розпочала «наступ» на письменників: «Іван Чендей був звинувачений в націоналізмі за твори „Березневий сніг” і „Іван”. Незважаючи на повну безпідставність доносу (і це свідчить партфункціонер!!! – С. К.), І. М. Чендея все ж було виключено з партії. Довелося мені допомагати відомому режисерові Параджанову. Я організував його зустріч з Шелестом, умовив членів політбюро переглянути фільм „Тіні забутих предків” і саме це відкрило цьому фільмові дорогу у кінозали» (варто нагадати, що І. Чендей – співавтор сценарію фільму) [9, с. 167].

Закручування гайок шло посиленими темпами, про що оповідає очевидець цього ідеологічного погрому Ф. Овчаренко. Почався підкоп і під О. Гончара, якого недруги в доносах характеризували як «диктатора». Щодо І. Чендея, то в щоденнику Ф. Овчаренка читаємо такі записи: «В УССР розросли націоналістические, сионистские тенденції. <...> Ильницький (секретар Закарпатського обкому партії. – С. К.). Книга Шелеста – це поганий путівник по Україні. У нас складна релігійна обстановка, складна справа з вивченням російської мови угорцями. У нас є прояви націоналізму – Чендей, Скунець, Кривін. У Чендея немає нічого в творах радянського, комуністичного, про Радянський Союз. Коли виключали Чендея, Овчаренко говорив мені: „Що ти крові хочеш?” Розгляд на політбюро нашої обласної парторганізації був незрозумілим» [9, с. 251–252].

В одному з листів до О. Гончара І. Чендей зауважив, що «при всіх косто- і мозковправленнях, яким піддавався», він усе-таки зберіг «здатність відчувати, мислити і прагнути» [5, с. 303]. Не втратити віру, не зламатися в тих нелюдських умовах І. Чендееві допомогла неймовірна залюбленість у літературну працю, рідне Закарпаття та в Україну. За довгими стражданнями прийшла, нарешті, заслужена нагорода. 1994 року І. Чендея було відзначено Державною (нині Національною) премією України імені Т. Г. Шевченка за збірку «Калина під снігом» та повість «Іван» (на цю премію І. Чендей номінувався двічі – 1966 р. за роман «Птахи полишають гнізда» та 1987 р. за роман «Скрип коліски»). У довідці про твори, висунуті на здобуття премії, про І. Чендея зазначено таке: «Один з найвідоміших українських майстрів, художній набуток якого вписується у вершинні явища загальноукраїнського письменства. Його твори ламали офіційну систему цінностей, за що автор зазнав усіляких покарань і переслідувань аж до заборони друкуватися. Проза письменника прилучає читачів до найкращих надбань у царині художньої культури української нації» [2].

За спробу «зламати офіційну систему цінностей» І. Чендей поплатився дуже дорого. Щоденникові записи, листи до друзів свідчать, як дорожив письменник тими творами, що ввійшли до збірки «Березневий сніг», а також повістю «Іван». У листі до Ф. Овчаренка від 15 лютого 1989 р. він із радістю писав: «В

„Калині під снігом” вміщені оті найсакраментальніші „Іван”, „Пілюлі з-за кордону”, „Березневий сніг”, на решті вони побачили світ знову. <...> „Калину під снігом” відношу сам, – можливо, подібне не є ознакою скромності, – до найкращих своїх книжок, а зовсім ймовірно, що саме в цій книжці найбільше життєвого фахового власного досвіду» [9, с. 408].

У контексті цього дискурсу варто звернутися й до інших авторових самооцінок збірки «Калина під снігом» та повісті «Іван». Особливо важливим є те, що більшість із них зафіксована в листах та щоденнику І. Чендея та практично невідома широкому загалові. Водночас приємно вражає той факт, що оцінні судження про згадані твори неупереджених критиків, зокрема В. Марка, О. Мишанича, В. Басараба, М. Жулинського, В. Костюченка, М. Стрельбицького, В. Дончика, І. Дзюби та ін., практично перегукуються з розмислами митця про їх значення та місце в його творчому доробку.

І. Чендей за свого життя вже не сподівався побачити перевидання повісті «Іван». Про це свідчить цікавий вівторковий щоденниковий запис від 28.VII.1987 р.: «Ідучи з видавництва, я зустрівся з Василем Попом. Поп розповів, що його І. Діус запросив до обкому партії. <...> Закид Попу, а чого це він позитивно пише про „Івана” (повість з „Березневого снігу”), коли „Іван” на Закарпатті не реабілітований. Марно Поп доводив, що про повість „Іван” уже писалося не раз в центральній пресі, йому обкомівський клерк твердив своє: „Повість «Іван» у нас не реабілітована!»» Та коли трапилася найперша нагода й видавництво «Радянський письменник» узяло до друку рукопис збірки «Калина під снігом», він умістив там свого «Івана». У «Щоденнику» за 21.III.1988 р. читаємо такий понеділковий запис: «Подзвонив з „Радянського письменника” гол. редактор В. Біленко. Виклав, що після „жвавого обговорення рукопису книги «Калина під снігом» вирішено твори, що публікувалися в «Березневому снігу» («Іван», «Пілюлі з-за кордону», «Березневий сніг») не давати”.

Я сказав своє категоричне „Заперечую!..” При цьому головний редактор зауважив, що твори він прочитав з великим задоволенням і т. д. і т. п., до моєї категоричності поставився схвально, мовивши у відповідь на заперечення „добре”. У розмові я посилався на рецензію І. Дзюби, на виступи преси, де про того ж „Івана” говорилося позитивно цілком». Автор був глибоко переконаний у тому, – й це підтверджує наше сьогоднішнє, – що «повість „Іван” – твір не тільки гостропроблемний, але й оригінальний за написанням» (03.III.1981).

Появу збірки «Калина під снігом» І. Чендей очікував з особливим нетерпінням і трепетом у душі, як ніяке інше видання, що виходило з-під його пера. Цю «нетерпеливість» коментує в «Щоденнику» так: «Чому так хотілося чим скоріше бачити „Калину під снігом” у світ випушеною? А діло, найперше, в тому,

що саме ця книга повертала життя аж трьома творами з „Березневого снігу”. Немало значив і той факт, що тут опублікована важлива і принципова для мене в творчому розумінні повість „Житіє Антона Кукурічки”. При цьому, й оповідання нові („Пайочка”, „Останній дзвоник у вересні”, „Преображенна Маріка” і т. д.) явилися тими важливими речами, які стали в моєму доробку не випадковими. В оповіданнях останніх літ („Калина під снігом”, „Преображенна Маріка”, „Пайочка” і т. д.), мені здається, акумульовано мій багатолітній досвід в роботі над творами короткої форми, при цьому, досвід таки не легкий» (18.I.1989).

Вихід збірки І. Чендея «Калина під снігом» 1988 р. критика зустріла прихильно. На сторінках «Літературної України» та «Закарпатської правди» із ґрунтовними статтями виступили відомі літературознавці В. Марко [7] та О. Мишанич [8], якими об’єктивно поціновано творчість письменника загалом і зокрема твори, які ввійшли до цього видання. В щоденниковому записі від 26 липня 1989 р. надибуємо на цікавий у контексті нашого дискурсу запис: уважно й прискіпливо прочитавши «поважну», «розважливу» й «аргументовану» та за «характером оцінок зовсім позитивну» рецензію В. Марка на збірку «Калина під снігом», І. Чендей зауважує: «Рецензент основну увагу зупинив на повісті „Іван” і оповіданні „Пайочка”. Шкода, що не розглянуто повість „Житіє Антона Кукурічки”. Цей твір видиться мені в дотеперішньому доробку з тих, які дають можливість справді повести бесіду про роботу над словом, характерами і т. д. „Житіє...” варте докладного розгляду критика».

Щодо «кваліфікованої» й «поважної за обсягом і змістом статті» О. Мишанича «З позицій оновлення: з приводу нової книги Івана Чендея „Калина під снігом”» на сторінках «Закарпатської правди», автор рецензованої збірки нотує 1 лютого 1989 р. такі думки-враження в «Щоденнику»: «Оцінки „Калини під снігом” явно завищені, хоча і сам знаю, що книжка вдалася, с. У „Калині під снігом” досвід і певний набуток художній багатьох років, усього життя». Але тішили письменницьке ego не стільки високі оцінки доктора філології, авторитетного вченого-літературознавця з Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН України, як те, що згадана стаття мала для І. Чендея насамперед «велике моральне значення», адже після «екзекуцій, що чинилися продумано і методично» «громадкою наших літераторів, серед яких В. Вовчок і М. Рішко». Саме в цій статті «дано остаточну відповідь на несправедливість, кривду, злу критику розносного характеру після виходу „Березневого снігу” <...>. Коли після двадцяти років вилучені твори з книги такі повертаються в літературний процес, настає справедливість – як не вважати подібне щастям? Публікацією в „З[акарпатській] п[равді]” розставлено все по своїх полицях, повернуто мені добре ім’я. Гарзд, коли подібне таки

стається, сам автор до подібного доживає». Скільки ж болю, страждань, гіркоти щодо усвідомлення даремно втрачених сил і здоров'я, але ж скільки добра, людського щастя, віри у справедливість та перемогу правди, справді великої любові до життя сконденсовано в цих неймовірно болюче-радісних рядках... А скільки ж митців таки не дочекалося такої просвітленої й осяйної миті у своєму житті!

Даруючи «Калину під снігом» О. Гончареві, у листі до нього від 31.І.1989 р. він писав про таке: «Дорога її (книжки. – С. К.) – уся дорога мого життя. Нині я щасливий і вдоволений, що мій „Іван” знову прийшов до людей після такого злого вигнання двадцять літ тому – хтось гадав, що вигнане слово можна знищити, бодай паралізувати. Не вийшло з цього нічого!» [3, с. 99]. Як згадає дочка письменника Марія Трещак, батько заповів покласти в домовину саме повість «Іван».

Зима з її білими, чистими та світлими снігами була улюбленою порою року письменника, можливо, тому й удалося вистояти, коли недруги й заздрісники намагалися заморозити «березневими снігами» його великий і непересічний талант на порі творчого піднесення. Відомі критики-учені В. Марко та О. Мишанич небезпідставно вважали, що «Березневий сніг» та «Калина під снігом» є знаковими у творчій долі митця. Отож І. Чендей щиро радів появі збірки «Калина під снігом», яка уособлювала плідні ужинки його творчої осені з її несподіваними ранніми морозами та снігами, але водночас завжди дивувала такою ж величною красою, як неповторний червоний стиглий плід калини під снігом, символ нашої України.

Література

1. Дзюба І. Журавлі Івана Чендея / І. Дзюба // Іван Чендей у колі сучасників : зб. спогадів, статей, есе, худож. творів, бібліогр. джерел / уклад. : О. Д. Гаврош, С. С. Кіраль, І. В. Когутич, М. І. Трещак, О. М. Шмайда. – Ужгород : РІК-У, 2017. – 420 с.
2. Довідки про твори і роботи, висунуті на здобуття Державної премії України імені Т. Шевченка 1994 р. // Центральний державний архів літератури і мистецтва України (надалі ЦДАЛМУ. – С. К.). – Ф. 979. – Оп. 1. – Од. зб. 1425. – Арк. 1.
3. Кіраль С. С. «...Зробити щось корисне для свого рідного народу»: з епістолярної спадщини Івана Чендея : монографія / С. Кіраль. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 212 с.
4. Кіраль С. «...Моя любов до Закарпаття не заважає мені любити всієї української землі...» : листи І. Чендея до К. Волинського / С. Кіраль // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені

В. О. Сухомлинського : Філологічні науки (літературознавство) / за ред. О. Філатової. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. – № 1 (15). – С. 280–287.

5. Листи до Олеся Гончара : у 2 кн. / упоряд., переклад, прим., комент. М. Степаненка. – К. : Сакцент Плюс, 2016. – Кн. 1 : 1946–1982. – 734 с.

6. Лукіянович Д. Листи до І. Чендея за 1958 р. / Д. Лукіянович // Домашній архів І. Чендея.

7. Марко В. Залишатися самим собою : [рец. на кн.: Чендей І. Калина під снігом. – К., 1988] / В. Марко // Літературна Україна. – 1989. – № 26 (4331). – С. 6.

8. Мишанич О. З позицій оновлення: з приводу нової книги Івана Чендея «Калина під снігом» / О. Мишанич // Закарпатська правда. – 1989. – № 27 (13861). – С. 3.

9. Овчаренко Ф. Спогади / [упоряд. В. Г. Буткевич, Н. Ф. Овчаренко] / Ф. Д. Овчаренко – К. : Оріяни, 2000. – 451 с.

10. Чендей І. Листи до В. Костюченка, 27.05.1969–01.01.1997 рр. / І. Чендей // ЦДАЛМУ. – Ф. 1380. – Оп. 2. – Од. зб. № 46. – Арк. 1–40.

11. Чендей І. Демократизація. Гласність. Література / І. Чендей // Київ. – 1988. – № 8. – С. 3–12.

12. Чендей І. Цілюще повітря правди / І. Чендей // Радянська Україна. – 1989. – № 162 (20563). – С. 3.

13. Чендей І. Щоденники: 1953–1995 рр. / І. Чендей // Домашній архів І. Чендея.

Sydir Kiral

«KALYNA (A GUELDER ROSE) UNDER THE SNOW» BY IVAN CHENDEI IN THE CONTEXT OF ARCHIVAL DOCUMENTS AND CRITICISM: DEDICATED TO THE 20th ANNIVERSARY OF RELEASING OF THE COLLECTION

The publishing history of I. Chendei's books deserves a special detailed research in the context of ideological censorship in the Soviet period. The collection «Kalina in the snow: narratives, short stories» was published in 1988 at the publishing house «Soviet writer» in Kyiv. It was blessed to be published by the reviewer, now academician I. Dzyuba. The publication of this book is closely connected with the fate of the collection «March Snow» (1968), for which the author was accused of the desecration of Soviet reality. He was expelled from the Communist Party, and his name as a «writer-nationalist» was banned for almost 10 years. The fate of the master's works is based on the archival materials, unpublished «Diaries» and I. Chendei's epistolary, the press reviews. It is highlighted in the context of the epoch.

Key words: collection, history, censorship, narrative, reviewer, archive, ban, epistolary, diary.

Надійшла до редакції 05.03.2018 р.

